

TARİHSEL BİR TEŞEBBÜS OLARAK KENTİ DÖNÜŞTÜRMEK: ANTİK ÇAĞ EGESİ'NDEN DÜŞÜNSEL VE KENTSEL ÖRNEKLER

A. Arda YÜCEYILMAZ¹

Özet

Kentsel dönüşüm, ülkemizde 2012 yılında yürürlüğe giren 6306 sayılı yasayla geniş bir tartışma alanına kavuşan bir kavram. Yasa ve önünü açtığı tartışmalar Türkiye’de görece olarak yeni olsa da kenti/kentleri dönüştürmek düşüncesi neredeyse kentin kendisi kadar uzun bir geçmişe sahip. Binlerce yıla uzanan ve içinden geçtiği süreçler boyunca farklı görünümlere bürünen kentli yaşamımız, tüm bu zaman boyunca farklı saiklerle sayısız defa dönüşümü deneyimledi. Doğanın/çevrenin dayattığı zaruretler kadar, savaşlar, politik-ekonomik yönelimler ve ideolojiler de bu dönüşümler üzerinde etkili oldu. Bununla birlikte, tüm bu süreç boyunca “dönüşüm”, çoğunlukla kendi akışında, rastlantısal ve öngörülemez bir seyir izlemiş olsa da, “kenti dönüştürmek” düşüncesi muhtemelen her çağda, pek çok defa tarihsel bir teşebbüs olarak görünür oldu. Bu çalışma, “kenti dönüştürme teşebbüsünün” Antik Çağ’daki erken örneklerini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Sözcükler: Antik Çağ, Kent, Kentsel Dönüşüm, Kentleşme, Ege.

TRANSFORMING THE CITY AS A HISTORICAL INITIATIVE: INTELLECTUAL EXAMPLES FROM ANCIENT AEGEAN

Abstract

Urban transformation is a concept that has gained a wide range of discussion with the law numbered 6306, which entered into force in 2012 in our country

¹ Dr. Öğr. Üy., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Söke İşletme Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, e-posta: yuceyilmaz@adu.edu.tr, ORCID No: <http://orcid.org/0000-0001-9771-8630>.

Makale gönderim tarihi: 17.11.2020

Makale kabul tarihi: 26.11.2020

Even though the act and accompanying debates are relatively new, transforming the city, has a long history as the city itself. Our urban life which stretches over thousands of years and takes on different appearances with the processes it goes through, has experienced transformation countless times for different throughout this time. Wars, political-economic orientations and ideologies as well as the necessities imposed by nature have had an impact on these transformations. Although, the “*transformation*” has followed a random and unpredictable course throughout this process, mostly in its own flow, the idea of “*transforming the city*” has probably been visible in all ages, many times as a historical undertaking. So this study aims to reveal the early examples of “*the attempt to transform the city*” in Antiquity.

Keywords: Antiquity, City, Urban Transformation, Urbanization, Aegean.

Giriş

Türk Dil Kurumu’nun Güncel Türkçe Sözlüğü, “*dönüşümü*”, *olduğundan başka bir biçime girme, başka bir durum alma, şekil değiştirme, tahavvül, inkılap ve transformasyon* karşılıklarıyla açıklıyor. “*Dönüşüm*”, “*kent*”le birlikte okunduğundaysa, kelime öbeğinin içeriği, okuyucunun kulağında, zaman içinde, çoklu değişkenlerin, karşılıklı/sistemsel etkileşimlerin bir ürünü olarak, kaçınılmaz ve belki de öngörülmez bir biçimde kentsel formda ya da kent yaşamında gerçekleşen bir tür değişim olarak tınıyor. Kavrama bu açıdan yaklaştığımızda kentin tarih içindeki dönüşümünün, Mezopotamya’daki şehir devriminden (Childe, 1983: 107), sanayi devrimiyle gelen büyük teknolojik patlamalara (Mumford,2007:50) ya da üretim tarzındaki farklılaşmalara (Giddens, 1998: 98; Lefebvre, 2003: 24, Yüceyılmaz, 2015) kadar uzanan nicel ya da nitel pek çok değişim formunun bir fonksiyonu olduğunu anlıyoruz.

Bununla birlikte bu çalışma, zamanın olağan akışı içinde, kendiliğinden ya da rastlantısal etkileşimlerle kent özelinde meydana gelen, biçimsel, uzamsal ya da kültürel bir tür dönüşüme odaklanmayı amaçlamıyor. Bunun yerine, düşünsel, siyasal ya da planlamaya ilişkin teşebbüslerle kente yön vermeyi, onu yenilemeyi ve yeniden biçimlendirmeyi amaçlayan kurguları, müdahaleleri ve politikaları erken sayılabilecek bir dönemsel kesit içinde örneklemeyi hedefliyor.

Bu bağlamda “*kenti dönüştürme*”, “*kentin dönüşümü*”nden ayrılan bir olgu olarak karşımıza çıkıyor. “*Dönüştürmek*”, yalnızca dilbilimsel anlamda, geçişli ve oldurgan çatılı bir fiil olarak “*dönüşmek*”ten farklılaşmış-

yor; fakat aynı zamanda semantik olarak rastlantısallıktan kurtulup, belirgin bir tür ereksellik de kazanıyor. Dolayısıyla, kenti dönüştürme teşebbüsünün, bilinçli bir yönelimi, bir yol haritası var. Bir düşüncenin ya da politikanın merkezinde ona rastladığımız her örnekte, verili kentsel formun terki yönünde siyasal bir iradeyi ya da belirli bir toplumsal talebi temsil ediyor.

Kenti dönüştürmek, yaşamsal, çevresel kaygılarla, teknik ve altyapıyla ilgili risklerden uzaklaşmak kadar kültürel bir kimlik inşasıyla da ilgili bir süreç. Öyle ki kolektif olarak deneyimmediğimiz kentleri üretirken, belki de kaçınılmaz bir biçimde kolektif anlamda kendimizi de üretiyoruz. Bu döngünün tamamlayıcı bir parçası olarak, kentlerin nasıl olması gerektiğine dair projelerimiz de aslında kim olmak istediğimize dair projelerimiz olarak anlam kazanıyor (Harvey, 2008: 196).

Tam da bu yüzden, tarihsel ütopyalardan, modern zamanların yaratıcı yıkım girişimlerine pek çok örnekte, kenti dönüştürmek gibi tarihsel bir teşebbüse atif yapıldığını görmek mümkün.

Bu çalışma, söz konusu geniş tarihsel örnekler çeşitliliği içinde Antik Çağ Egesi'nde ortaya konulan düşünce ve uygulamaları tartışmayı amaçlıyor. Çalışma kapsamında, Antik Çağ, M.Ö. 6. Yüzyıl ile M.S. 3. Yüzyıl arasındaki zaman dilimini ifade ederken; Ege, ismini aldığı denizin, batı ve doğu kıyılarını ve hinterlandını, bugünkü Yunanistan anakarasının ve Batı Anadolu'nun sahil şeridini kapsayacak bir anlamda kullanılıyor.

Bu kavramsal açıklamalar ışığında, çalışma kenti dönüştürmek düşüncesinin kadim bir düşünce olduğu ve dönüşüm ihtiyacının kentin tarihinde çok erken dönemlerden itibaren duyulduğu varsayımına dayanmaktadır. Bu anlamda çalışma, tarihsel bir teşebbüs olarak kenti dönüştürme düşünce ve pratiğinin köklerini Antik Çağ özelinde örneklemeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda, önce dönüşümün modern zamanlarda bulduğu karşılık, dönüşümün yakın tarihi başlığı altında ele alınacak ardından Antik Çağ'da kent ve kentleşme olguları tartışılıp, kentin dönüştürülmesi yönündeki teşebbüsler (düşünce ve uygulama düzlemindeki örnekler) ortaya konulacaktır.

1. Kentin Dönüşümünün Yakın Tarihi

Türümüzün binlerce yıllık kentsel yaşam deneyiminin, aşağı yukarı son 150 yılı Sanayi Devriminin tetiklediği dinamiklerle şekillendi. Kent, bu süre boyunca meydana gelen neredeyse her düzeyde dönüşüm için bir kap vazifesi gördü. Ortaya çıkan kimi sosyal, demografik etkileri absorbe

etti kimilerinin yönünü, biçimini değiştirip yansıttı. Ancak nereden bakarsak bakalım, toplumsal dönüşümümüz hep kent merkezli bir karakterde oldu. Demografik hareketlilik ona (kente) doğru gerçekleşirken, devrimler onun içinde vuku buldu. Buluşlar, büyük çevresel tahribatlar ya da moda trendleri gibi şeyler hep kentle ilgili şeylerdi.

Doğal olarak “dönüşüm” kentle, fakat özellikle de sanayi kentiyle ilgili bir fenomen olarak değerlendirildi ve onunla özdeşleştirildi.

Sanayi devriminin giderek şiddetlendiği 19. Yüzyıl “*dev bir kentsel doğaçlama dönemi*”ni başlatırken (Mumford, 2007: 549-552), bu dönemde “*kentin neye dönüştüğü*”, ve “*aslında neye dönüştürülmesi gerektiği*” de giderek alevlenen bir tartışma alanının soruları olarak, pek çok kez, pek çok farklı ağızda seslendirilecekti.

1800’lerin ortasında Paris bu sorulardan özellikle ikincisi için ilginç bir laboratuvar halini almak üzereydi. Haussmann ve meslektaşları o zamana dek görülmemiş ölçekte bir “*yaratıcı yıkım*” hareketi başlatmak yoluyla Paris’i dönüştürmeye hazırlanıyorlardı (Harvey, 2012: 19). 1898’de bu düşünsel-kentsel tartışmaya Ebenezer Howard İngiltere’de “*Bahçe Kent*” kavramsallaştırmasıyla çığır açıcı bir katkı yapıyordu. Onu izleyen bir başka kentbilimci, ülkemiz kentbilimi için de oldukça önemli bir isim olan Ernst Reuter, modern şehirciliğe -mutlak dönüştürücü bir rol biçerek- şehirciliğin amacının “*kenti köye, köyü kente benzetmek*” olması gerektiğini vurgulayacaktı (Keleş, 1986: 84).

Kentin bu verili dönemde aldığı amorf görünüm ve onun geleceğine dönük olarak duyulan endişe, yalnızca planlamacılar için değil, fakat kültür-sanat dünyası için de oldukça canlı ve ortak bir temaydı. Öyle ki Alman ressam Ludwig Meidner, 1913’de arka planda oldukça kaotik ve karanlık bir kent atmosferinin bulunduğu “*Ich und die Stadt*” (Ben ve Şehir) adlı otoportresini tamamlarken; 1927’de Avusturyalı yönetmen Fritz Lang, yönettiği “*Metropolis*” adlı sinema filmiyle geleceğin kontrolden çıkmış kentini, dikkat çekici bir görünümle beyazperdede somutlaştırmıştı (Yüceyilmaz, 2018: 713). 1936’da Charlie Chaplin, “*Modern Zamanlar*”da, artık kalbinde bir üretim bandının bulunduğu bu yeni kent yaşamının nevroitik insanlık hallerini hikayeleyecekti. Kent, sanayi devrimi sonrası, büyük bir dönüşüm yaşamıştı ve dönemin pek çok sanatçısı ve entelektüeli, bu “*artifakt*”ın daha iyi olacağına dönük olarak hiç de iyimser değildi.

20.yüzyıl boyunca kurulacak birçok ulus devlet için kent, bir ulus yaratmak, topluma yeni bir yön vermek için harikulade bir ölçek ve bir dizi tarihsel, sosyo-kültürel müdahale kiti olarak işlev gördü. Kent, özellikle de başkent, kendisine yüklenen uluslaşmayı dışa vurma misyonuyla görünür olmaktadır. Canberra, Brasilia, İslamabad ya da Ankara gibi başkentlerin

inşası, bu yönde bir dönüşümü amaçlayan tarihsel teşebbüslerdi (Stephenson, 1970: 323'den aktaran, Tankut, 1988: 94).

20.yüzyılın son çeyreğinde ise yükselen neo-liberalizmle beraber kent ve onun dönüşümü yeni bir ışık altında değerlendirilmeye başlandı. Ekonomi, siyaset ve kamu yönetimi alanlarında gelişen reform tartışmaları bu dönemde küresel bir nitelik kazanırken, politik-ekonomik dönüşüm için kent bir kez daha tüm bu tartışmaların odağına yerleşecekti. 1970'lerin sonunda Çin gibi devasa bir ülke derin toplumsal izler bırakacak politik-ekonomik bir yapılanmaya girişirken, yepyeni bir kent (Shenzhen) yaratarak, kentsel forma yaratıcı bir müdahalede bulunarak işe başlıyordu.

19. ve 20. Yüzyıllar göstermişti ki kent toplumla birlikte dönüşen bir şeydi ve tam da bu yüzden toplumu, toplumsal sistemleri dönüştürmek için de kullanılabilirdi. Dönüşümü kontrol etmek, ona yeni bir yön vermek kenti biçimlendirmek ve yönetmekle yakından ilgiliydi.

Bu yöndeki farkındalığımız görece yeni bir algı düzeyinin eseri gibi görünüyor olsa da yeni ihtiyaçlara göre ve topluma yeni bir yön verebilecek biçimde kenti dönüştürme teşebbüsünün kökleri, yakın geçmişten çok daha uzak bir zamanda filizlendi. Bu yöndeki erken dönem girişimleri daha iyi bir şekilde örnekleyebilmemiz için, çalışmanın tarihsel kapsamında, Antik Çağ'da, kent ve kentleşme olgularına eğilmemiz gerekiyor.

2. Antik Çağ'da Kent: Bir Dönüşüm Alanı Olarak Polis

Antik Çağ Egesi'nde bulunduğu karşılıklı Polis, yeni bir tür kent-devletini temsil eden bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kentsel-siyasal görünüm, İ.Ö. VIII. ve VII yüzyıllar arasında toplumsal yaşamda ve insanlar arası ilişkilerde farklılaşmış bir kentsel form olarak tarih sahnesinde belirir (Ehrenberg, 1937'den aktaran Vernant, 2017: 47).

Bu yeni form, anlamını ilk olarak Ege'de, İonia'da, günümüzde Batı Anadolu kıyılarının orta kesimine denk düşen şeritte, bulmuştur. Şüphesiz, bu rastlantısal bir başlangıç değildir. M.Ö. 8. Yüzyıldan başlayarak, kent yerleşimlerinin sayısı ve boyutları dikkat çekici bir şekilde artarken (Crielaard, 2009: 361), derinleşen ticari ilişkilerle ortaya çıkan yeni demografik ve sınıfsal görünüm, yerel hükümdarlıklar için baş edilmesi güç yeni bir konjonktür ortaya çıkartmıştır (Bkz. Snodgrass, 1981: 24). Nitekim krallıklar ilk olarak İonia'da ortadan kaldırılmış ve yerlerini aristokratik hükümetlere bırakmıştır (Mansel, 1984: 91, 173). Böylece klasik yurttaşlık haklarına dayanan bir yapı olarak Polis (Holton, 1999: 13), Anadolu'nun batı kıyılarında yükselir.

Bu yükseliş öyküsü ise bir ucu modern insana ve onun ideallerine kadar uzanacak bir dönüşüm alanı yaratacaktır. Tarihin bu erken safhasında, kentsel siyaset, demokrasi ve yurttaşlık ideali, yepyeni bir kamusal alan düşüncesi bu dönüşüm içinde mayalanmıştır.

Bu süreç Antik Çağ kentinde yapısal olarak açık bir karşılık bulur. Bouleuterion'lar (kent meclisleri), agoralar, stoalar ve tiyatro binaları, bu yeni siyasal ve kamusal dünyanın kent formundaki izdüşümleridir. Bu yepyeni yapısal unsurlarla kent, sakinlerini adeta bir tür diyaloga, katkı vermeleri, dahil olmaları için cesaretlendirip, teşvik etmeye başlamıştır.

Böylece Antik Çağ'da arkaik bir pratikle gelişmeye başlayan ve demokratik bir yapının tamamlayıcı unsuru olan “*isēgoria*” yani komünal işlemlerle ilgili olarak eşit düzeyde konuşma hakkı idealini (Raaflaub & Wallace, 2007: 45) kentte görünür kılacak pek çok donatı alanı kent planlarında yerini alır.

Doğayı ve insanı anlamaya dönük ilk felsefi/düşünsel çabalar da böylesi bir alanda gelişir. Copleston'un (1986: 10) güzel ifadesiyle, burada doğan felsefe, bireylerin eseri olduğu kadar, kentin de ürünüdür.

Materyalist felsefe okulunun kurucusu Thales, (Aristoteles, 3.5-20), dünyanın bilinen ilk coğrafi haritasını hazırlamış olan Anaksimandros (Rovelli, 2014: 53), “*tarihin babası*” olarak tanımlanan Herodotos ya da diyalektik kurucusu kabul edilen Heraklitos gibi daha onlarcasının bu otantik kentsel-mekânsal atmosferin birer unsuru olduğu söylenebilir. Miletos'tan Atina'ya Ege'nin pek çok kentsel yerleşiminde bu yeni ve dönüştürücü atmosfer, ileride modern insanı da yaratacak olan bir süreci başlatmıştır.

İonia'da İlk filozofların doğaya çevrilen bakışları, bir süre sonra insana, onun moral dünyasına ve nihayetinde toplumsal yaşama kayacaktır. Platon, Aristoteles gibi pek çok düşünür, yaşadıkları zamanı ve toplumu eleştirip, yerine kendilerince daha iyi olanı koymaya çalıştıkları eserlerinde kent, dönüştürülecek temel bir ölçek, bir düzlem olarak anlam bulur. “*Daha iyi bir toplum*” arayışında, kent, kaçınılmaz olarak dönüştürülmesi gereken bir yerdir.

3. Felsefede Kenti Dönüştürmek

Antik Çağ'da ideal toplum ve devlet üzerine düşünmek ve yazmak, *Polis*'in ölçeği ve karakteri itibarıyla aslında kent üzerine yazmak demektir. Bu bağlamda biçimlenen yazında, erdemli bireye ve ideal topluma uzanan düşüncelerde, kentin fiziksel olarak yeniden biçimlendirilmeye, dönüştürülmeye çalışıldığı görülür.

Platon, “Yasalar” adlı yapıtında, “*bir şehri inşa etmenin ve yasalar yapmanın, insanları erdeme yönelten en iyi araç olduğunu*” vurgulayacaktır. İnsanın erdeme olan yolculuğu, Platon’un eserinde açıkça kentten ve onun inşasından geçer. Fakat filozof, bunu eski kentte minör değişiklikler yaparak gerçekleştirmeyi öngörmez. Bunun yerine kenti, bir tür *tabula rasa* olarak ele alır. Kentin nerede kurulması gerektiğini (IV, 705), nüfusunun büyüklüğünü (V, 737e), idari teşkilatlanmasını (VI, 758e), yapısal görünümünü ve yapı stoğunu (VI, 778b-779d) yapıtında adeta yeniden üretir; onu, düşüncesinde dönüştürür.

Aristoteles’in de benzer bir yol izlediği söylenebilir. Kentin incelenmesi, Aristo’nun yasa koyucuya yüklediği esaslı bir ödevdir (VII, 2). Politika adlı yapıtında, kentin ölçeksel büyüklüğünü ve işlevlerini sorgularken (VII, 4), aslında optimal kent büyüklüğü tartışmalarının da ilk örneklerinden birini vermektedir. O da tıpkı Platon gibi, kentin nasıl bir yerde kurulması gerektiği sorusunu ele alır (VII, 11) ve kent formuna ilişkin kimi tavsiyelerde bulunur.

Bir kent plancısı olmamakla birlikte, Aristoteles’in kentsel forma ve kentsel bölgelemeye ilişkin kimi önerilerinin Antik Çağ’da Ege’nin bazı kentlerinde, sonraki plancılar tarafından dikkate alındığını görmek mümkündür. Örneğin devlet agorası ile ticaret agorasının birbirinden ayrılması yönündeki tavsiyesi (VII, 12) Ephesos ve Miletos’ta olduğu gibi Priene’de de kent plancıları ve geliştiricileri tarafından izlenmiş ve uygulanmıştır (von Gerkan, 1924’den aktaran Mert, 2016: 370, Wycherley, 1945: 16). Böylece satışı doğal olarak belirli bir kirlilik oluşturacak et ve balık gibi ürünler, devlet agorasının değerli yapısal donanımından uzak tutulmuş ve ana agoranın vakarı ve sessizliği korunmuştur. Yönetsel erki ve toplumsal kesimlerin kazanması gereken erdemleri yüceltmek ve öncelemek için Aristoteles de Platon gibi, kentsel formu bir araç olarak görmektedir. Eserinde, toplumu dönüştürmek için de kaçınılmaz olarak kenti dönüştürmek yoluna gider.

Aristoteles’ten (II,7) öğrendiğimize göre, Antik Çağ’da Platon’unki gibi “*Devlet*” ismini taşıyan ve ideal bir kent/toplum arayışını örnekleyen başka eserler de verilmiştir. Fakat, Khalkedon’lu (Kadıköylü) Phaleas örneğinde olduğu gibi, böylesi bir toplumsal dönüşüm fikri mevcut bir kent-devleti içinde değil; yeni bir kent-devletin kuruluş aşamasında uygulanabilecek bir olgu olarak görülmüştür. Öyle ki kadim kentlerin yerleşik mülkiyet ilişkilerinin, kentsel/toplumsal dönüşüm önünde aşılması güç bir engel teşkil edeceği düşünülmüştür.

Antik Çağ'da birincil kentleşme motivasyonu olarak görülebilecek kolonizasyon teşebbüslerinin bu popüler temayı sürekli olarak canlı tuttuğu düşünülebilir.

Öyle ki kolonizasyon ya da kent-devletlerinin yeni yerleşim yerleri kurma pratiği bu dönemde bütün bir Ege dünyasında sıklıkla başvuru bir girişimdir. Yeni bir koloni kurma teşebbüsü, anakent ve sakinleri için, ideal kent ya da devlet düzeni üzerine kamusal bir tartışmayı başlatacak bir süreç olarak görülebilir. Platon'un "*Yasalar*" adlı eseri de muhtemelen böylesi bir bağlamda verilmiş bir eserdir. Öyle ki filozof, eserinin içeriğindeki tüm tartışmayı, Giritlilerin kurma hazırlığı içinde olduğu bir koloni yerleşimi üzerinden kurgulamıştır.

4. Kenti Dönüştürmek İçin Planlama: Miletoslu Hippodamos'un Katkısı

Kenti dönüştürmek ve bu sayede yeni bir toplum idealine ulaşmak düşüncesi Antik Çağ felsefesinde birçok örnekte somutlaşır. Bununla birlikte, bu sosyal ütopyacı arayışlar arasında özellikle biri, mimarlık ve planlama pratiğiyle buluşmuştur. M.Ö. 5. Yüzyılın ortalarında Miletoslu Hippodamos'un ortaya koyduğu (Sacks, 2005: 158), yeni planlama tekniği Antik Çağ'da kenti dönüştürmenin yeni bir yolu olarak kabul görür.

Onun bu yenilikçi yönünü ve kent planlamasına getirdiği katkıyı ilk teslim edenlerden biri Aristoteles olmuştur (Bkz. Aristoteles, II.8). Bugün geriye baktığımızda, Hippodamos'un, İonia'da M.Ö. VII. Yüzyıldan beri bilinen "*ızgara tipi kent planını*" popülerleştirmenin ötesinde bir katkı yaptığı söylenebilir. Bu anlamda getirdiği gerçek yenilik, kentin biçiminin, kent içindeki toplumsal düzenin biçimi olduğunu ve bunlardan birini yeniden düzenlemek için diğerinde ona uygun değişiklikler yapmak gerektiğini fark etmiş olmasıdır. Hippodamos, kent plancılığının anlık pratik amaçlarla sınırlı kalmaması, daha büyük bir idealin peşinden gitmesi gerektiği kanısındadır. Sanatını da daha çok rasyonel bir toplumsal düzen kurmanın biçimsel bir yolu olarak görür (Mumford, 2000: 217-218).

Hippodamos, Vernant'ın (2017: 116) belirttiği gibi yalnızca bir politika kuramcısı değildir. Fakat bunun ötesinde, ideal olanı yaratabilmek için, topluma müdahaleyi mümkün kılacak bir tür "*alet çantasına*" sahip bir politika kuramcısıdır. Böylece M.Ö. 5. yüzyıl gibi erken bir dönemde, Hippodamos'un eliyle, kentsel formula, kentin sosyo-politik organizasyonu arasında bir bağ kurulmuştur (Walter, 2006: 10). Aristoteles'in gözlemlerine göre Hippodamos, 10.000 yurttışı barındıracak bir kent tasarlarlarken, zanaatkarlar, arazi sahibi çiftçiler ve devletin silahlı kuvvetleri olmak üzere

üç temel toplumsal sınıftan hareket etmiştir. Bu bağlamda kent toprağını da tanrılara geleneksel tapınım için ayrılan kutsal toprak, kamusal toprak ve özel toprak olarak üç ayrı kategoride ele alıp biçimlendirir.

Geliştirdiği ızgara tipi kent planı, başlangıçta Atina'nın liman yerleşimi olan Piraeus'ta, Güney İtalya'da kurulmuş bir koloni kenti olan Thurii'de uygulama şansı bulmuş (Sacks, 2005: 158), M.Ö. 3. Yüzyılda ise neredeyse evrensel bir geçerlilik kazanmıştır. Bu geometrik plan, düzensiz bir topografyaya sahip arazilerde uygulanması güç bir nitelik sergilese de (Mumford, 2000: 239), Priene gibi oldukça eğimli, taraçalandırılmış bir yamaçta kurulmuş bir kentte dahi benimsenerek tatbik edilmiştir.

Kent planında gerçekleştirilen bu tarihsel revizyon izahı kolay bir sebebe dayanır: Plan, kolonizasyon girişimleriyle kurulan kentler içinde, araziyi bölmek için basit ve adil bir yöntem sağlamaktadır. Sonraları İskender'in mimarları bu tekniği onun yetmiş kentinin temelinde, Romalıların ordudan emekli olanlar için kendi koloni yerleşimlerini kurarken kullanacaklardır. Tıpkı onlar gibi, İspanyollar da Yeni Dünya'daki koloni kentlerini inşa ederlerken uygulayacakları, ortasında açık bir plazanın bulunduğu planda, bu geometrik mirastan faydalanmışlardır (Mumford, 2000: 239-240).

Bununla birlikte Antik Çağ'da siyasal erk ve kent planlamacıları bu tekniği, yalnızca kolonizasyon girişimleriyle kurulan yeni kentlerin inşasında kullanmadılar. Miletos örneğinde olduğu gibi ağır tahribat getiren bir savaşın ardından eski kent dokusunun dönüştürülmesinde ve Priene örneğinde olduğu gibi, muhtemelen doğal zorlamalar sonucu yeni bir yere taşınmak zorunda kalan kentlerin inşasında da Hippodamyen plana başvuruldu.

Priene'deki uygulamada kent yeni bir konumda yenileniyordu ve bu dönüşüm planı, görece az sayılabilecek, 2250 ila 3000 (Hansen, 2006: 75) ya da 4000 kişilik bir nüfusu barındırmak üzere yapılmıştı (Wycherley, 1993: 22-24, Gates, 2011: 273). Konut bloklarına, kamusal yerlere ve yapılarla mutlak bir dikdörtgen plan uygulanmış ve bu planın dikdörtgenden sapmasına neredeyse hiç izin verilmemişti (Wycherley, 1993: 23-24). Fakat daha önemlisi, kentin konumlandırılmasında iklimsel ve coğrafi zorlukların doğru yerleşim bilgisi ve pratikleriyle olabildiğince giderilmeye çalışılmış olmasıydı. Kent sakinleri, yalnızca yeni bir yerleşimin gerektirdiği yeni bir yapı stoğunu inşa etmiyor, aynı zamanda bunu doğal dinamiklerle uyumlaştırmaya gayret ediyordu.

Ana caddeler doğu-batı yönünde uzanırken; onları dik kesen ara sokaklar, basamaklarla güneyden kuzeye doğru yükseliyordu. Kent bir bütün

olarak güneye bakıyordu. Böylece, konutlar ve kamusal alanlar kış ayları boyunca iyi bir şekilde güneş alacak; yaz aylarındaysa güneş üstlerinden geçtiği için daha az ısınacaktı (Akurgal, 1978: 185-187). Böylece güzel bir biçimde gölgelenen sokakların, ışınsal bir biçimde uzanmasıyla, serinletici rüzgarların kentin içinde ilerlemesi mümkün olabilirdi.

Bununla birlikte bir kenti dönüştürmek bugün olduğu gibi, geçmişte de yönetimler için ağır bir maliyet unsuru getiriyordu. Elbette dönemin kent yönetimleri, günümüzün sofistike ekonomik enstrümanlarından yoksundu. İskender'in cömert yardımları olmasaydı muhtemelen ne Priene'de ne de kuzeydeki Smyrna'da (İzmir), tarihsel bir yeniden inşa olarak görülebilecek dönüşümler hiç yaşanamayabilirdi. Kentin dönüştürülmesi ve yeni ihtiyaçlara cevap verebilecek bir biçimde yeniden uyarlanması daha sonraları da güçlü bir liderliğin mesaisini ya da hayırsever soyluların yakın ilgisini istemeye devam etti.

Roma İmparatorluğu yönetimi altındayken Miletos'ta İmparatoriçe (Genç) Faustina'nın yardımlarıyla girilen büyük inşaat projelerinde olduğu gibi kimi zaman kent merkezindeki eski kamusal yapılar genişletildi; kimi zamansa yeni işlevlere kentte yer açıldı. Bu bağlamda Miletos'ta bir Hellenistik Dönem yapısı olan 5300 kişilik tiyatro binası bu dönemde 15.000'in üzerinde bir seyirci kapasitesine kavuşturulurken (Akurgal, 1993: 445), görkemli yapısı ve harikulade heykelleriyle Faustina Hamamı kentsel forma yapılan en dikkat çekici eklenti olarak beliriyordu (Greaves, 2002: 137; Sacks, 2005: 210).

Şüphesiz, erken tarihsel görünümüleriyle kentsel dönüşüm, her zaman çalıştırılabilmiş bir mekanizma olamadı. Toplumsal, ekonomik ya da doğal dinamikler pek çok örnekte yeniden planlama ve yeniden inşa süreçlerini hızlı bir biçimde tetiklemiş olsalar da özellikle Batı Anadolu kıyılarında büyük bir dönüşümü gerekli kılan tehdit çoğu zaman daha ağır ve derinden ilerledi. Özellikle potamolojik süreçlerle, kıyı yerleşimlerinin önce limanlarını sığlaştıran sonra da denizle bağlantılarını koparan nehirlerin taşıdığı alüvyon, kadim kentlerin yaşamları üzerinde belirleyici bir unsur oldu. Ephesos (Efes), Miletos ve Myus gibi nehirlerin ağzında kurulmuş kentler, bu ağır çalışan doğal sürecin yıkıcı sonuçlarını hissetmeye başladıklarında, Mezopotamya ya da Mısır'da yapıldığı gibi nehir yataklarını değiştirmek yoluna gitmek için muhtemelen çok geçti. Bu süreçte kentler ekonomik anlamda büyük kayıplar yaşadıkları için de yeni bir konumda yeniden inşa, büyük olasılıkla artık masadaki ihtimallerden biri olmaktan çıkmıştı. Yaklaşan kentsel riskler karşısında kaçırılan ya da iyi kullanılmayan bir dönüşüm fırsatının maliyeti oldukça ağırdı ve bunu İonia'da pek çok kent tarih sahnesinden çekilerek ödemek zorunda kaldı.

Sonuç

Antik Çağ Egesi'nin kentsel dünyasına yönelik bu inceleme, “kenti dönüştürmek” teşebbüsünün, kadim bir düşünce ve eylem pratiğine uzandığını göstermektedir.

Bu bağlamda kenti dönüştürmek, Antik Çağ'da ideal bir toplum ve devlet düzeninin inşası için kaçınılmaz bir girişim olarak değerlendirilmiştir. Dönemin yazınında kenti dönüştürmek, yapı stoğunun iyileştirilmesine indirgenmemiş, fakat erdemli bir birey ya da toplum ekolojisi yaratmak için daha iyi, daha geniş bir etkileşim alanı yaratmanın bir aracı olarak değerlendirilmiştir.

Kent bu tartışmalarda, insanı ve toplumu kuşatan ve yine insanın ve toplumun moral yönüyle yakından ilişkili bir olgu olarak öne çıkmaktadır. Bu olgunun ilişkisel niteliği, onun dönüşümünü/dönüştürülmesini felsefenin topraklarına, özgür ve kamusal bir tartışma alanına çekmektedir. Kent bu alanda, derin ve çok katmanlı bir kimlikle, bir bakıma sistemsel bir etkileşim içinde karşımıza çıkar.

Bu durum, ağırlıklı olarak yapı stoğunun “*iyileştirilmesine*” odaklanmış günümüz Türkiye'si'nin dönüşüm tartışmalarında çoğunlukla göz ardı edilen bir durumdur.

Oysa kentsel dönüşüm tartışmaları için hukuki ve kurumsal bir altyapı sağlanacaksa, bu fırsat yalnızca yapı stoğunun statik, estetik ve ekonomik nitelikleriyle sınırlandırılmamalı; etkileşimli, sistemsel bir perspektifle toplumsal hedefler ve geleceğin olasılıklarıyla uyumlaştırılmalıdır. Bu bağlamda tarih iyi bir öğretmen, felsefe de harika bir esin kaynağı olabilir.

Kaynakça

- Akurgal, Ekrem (1978), *Ancient Civilizations and Ruins of Turkey*, (İstanbul: Haşet Kitabevi).
- Akurgal, Ekrem (1993), *Anadolu Uygarlıkları*, (İstanbul: Net Turistik Yayınlar).
- Aristoteles (1975), *Politika*, (Çev. Mete Tuncay), (İstanbul:Remzi Kitabevi).
- Childe, Gordon (1983), *Tarihte Neler Oldu?*, (Çev. Mete Tunçay, Alâeddin Şenel), (İstanbul: Alan Yayınevi).
- Copleston, Frederick (1986), *Ön-Sokratikler, Sokrates ve Dönemi*, (Çev. Aziz Yardımlı), (İstanbul: İdea Yayınevi).

- Crielaard, Jan Paul (2009), “Cities”, *A Companion to Archaic Greece*, Raaf-laub, Kurt A. and Hans van Wees (Der.), (West Sussex: Wiley-Blackwell): 349-372.
- Ehrenberg, V. (1937), “When did the Polis rise?”, *Journal of Hellenic Studies*, 57, s. 147-159.
- Gates, Charles (2011), *Ancient Cities: The Archaeology of Urban Life in the Ancient Near East and Egypt, Greece and Rome*, (New York: Routledge).
- Giddens, Anthony (1998), *Sosyoloji, Eleştirel Bir Yaklaşım*, (Çev. Ruhi Esengün ve İsmail Öğretir), (İstanbul: Birey Yayıncılık).
- Greaves, Alan M. (2002), *Miletos, A History*, (New York: Routledge).
- Harvey, David (2008), *Umut Mekânları*, (Çev. Zeynep Gambetti), (İstanbul: Metis Yayınları).
- Harvey, David (2012), *Paris, Modernitenin Başkenti*, (Çev. Berna Kılınçer), (İstanbul: Sel Yayınları).
- Holton, R. J. (1999), *Kentler, Kapitalizm, Uygarlık*, (Çev. Ruşen Keleş), (Ankara: İmge Yayınevi).
- Keleş, Ruşen (1986), “Ernst Reuter ve Türk Kentbilimi”, *Amme İdaresi Dergisi*, 19 (3), s. 81-98.
- Lefebvre, Henri (2003), *Urban Revolution*, (Çev. Robert Bononno), (Minneapolis: University of Minnesota Press).
- Mansel, Arif Müfid (1984), *Ege ve Yunan Tarihi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi).
- Mert, İbrahim Hakan (2016), “Priene’deki Gıda Pazarı”, *OLBA XXIV*, (Mersin: Mersin Üniversitesi KAAM Yayınları), s. 365-418.
- Mumford, Lewis (2007), *Tarih Boyunca Kent, Kökenleri, Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği*, (Çev. Gürol Koca, Tamer Tosun), (İstanbul: Ayrıntı Yayınları).
- Platon (2007), *Yasalar*, (Çev. Candan Şentuna, Saffet Babür), (İstanbul: Kambalacı Yayınevi).
- Raaf-laub, Kurt A. ve Robert W. Wallace (2007), “People’s Power and Egalitarian Trends in Archaic Greece”, *Origins of Democracy in Ancient Greece*, Raaf-laub, Kurt A., Josiah Ober, Robert Wallace, Paul Cartledge, Cynthia Farrar (Der.), (Berkeley: University of California Press): 22-48.
- Rovelli, Carlo (2014), *Miletli Anaksimandros ya da Bilimsel Düşüncenin Doğuşu*, (Çev. Atakan Altınörs), (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları).

- Sacks, David (2005), *Encyclopedia of the Ancient Greek World*, (New York: Facts on File Inc.).
- Snodgrass, Anthony (1981), *Archaic Greece: The Age of Experiment*, (California: University of California Press).
- Stephenson, V.G. (1970), “Two Newly Created Capitals: Islamabad and Brasilia”, *Town Planning Review*, 41 (4), s. 317-332.
- Tankut, Gönül (1988), “Ankara'nın Başkent Olma Süreci”, *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 8 (2), s. 93-104.
- Türk Dil Kurumu (2020), Güncel Türkçe Sözlük, <https://sozluk.gov.tr/>, (20.11.2020).
- Vernant, Jean-Pierre (2017), *Yunan Düşüncesi'nin Kaynakları*, (Çev. Hüsen Portakal), (İstanbul: Cem Yayınevi).
- Von Gerkan, Armin (1924), *Griechische Städteanlagen. Untersuchungen zur Entwicklung des Städtebaues im Altertum*, (Berlin – Leipzig: W. De Gruyter & co.).
- Wycherley, R. E. (1945), “Priene and Modern Planning”, *Greece and Rome*, 14 (45), s. 12-16.
- Wycherley, R. E. (1993), *Antik Çağda Kentler Nasıl Kuruldu?*, (Çev. Nur Nirven ve Nezih Başgelen), (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları).
- Yüceyılmaz, Ali Arda (2015), *Ve Ejderha Şehre Taşınır: Çin'de Reform ve Kentleşme Hareketleri İlişkisine Kurasal Bir Bakış*, (Konya: Çizgi Kitabevi).
- Yüceyılmaz, Ali Arda (2018), “Ernst Reuter'le Geleceğe Dönüş: Türkiye'nin 1940'larda Alın(a)mayan Kentleşme Dersleri”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 73(3), s. 709-730.

